

Szólamok és akarások

(tanulmányrészlet)

„Hogyan tovább a háború után?”

Az újvidéki értelmiségiek 1992-ben rendezni próbálják soraikat. Nagy szükségük van erre, hiszen három ütéstől látszik tartósnak a szellemi élet letargiája. Az első: a szerb nacionalizmus elhatalmasodása, a „szocializmus” idején szerzett nemzetiségi jogok leépülése, a magyarok egzisztenciális veszélyeztetettsége s ennek egyik jele, a művelődés területének további szűkülése. A második: a VMDK politikai szervezetének váratlanul nagy népszerűsége a magyarok között, s ezzel az addig, bel- és külföldön egyoldalú dicséretben részesített újvidéki központú kultúrának a bírálata, sőt esetenként a teljes elmarasztalása. A harmadik: az önállósodás mértékének a megtalálása, ill. azoknak a feladatoknak a kijelölése, amelyek a szerb állami érdekekhez való alkalmazkodásnak és a magyarság megváltozó helyzetéhez igazodó művelődési szolgálatnak az egyensúlyából fakadnak.

Végső soron tehát a délvidéki magyar tudományosság létkérdéseinek a boncolására vállalkozott Bosnyák István, a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság elnöke, amikor 1992 őszétől 1993 nyaráig az intézménye által fölölelt művelődési-kutatási területek felelőseit kérve föl vitaindításra, párbeszédsorozatot kezdeményez. Az Újvidéken, Szabadkán és Zentán tartott harmincnál több előadás keretében s ennél sokkal több hozzászólásban kerültek terítékre az oktatás és nevelés különböző szintjeinek gondjai, az irodalmi élet, a folyóirat- és a könyvkiadás ügyköre, a tárgyi kultúra ápolása és a műemlékvédelem, a zene és a képzőművészet helyzete, a művelődés amatőr formái, a helytörténeti kutatások, a hungarológiai és komparatív munkálatok, a népművészet problémái, a média lehetőségei, az értelmiség számának, körülményeinek és magatartásának megváltozásáról szóló előadások.

Az utóbb **Hogyan tovább a háború után?** címen (1993) kötet formájában is megjelentetett eszmecserék bevezetőjében Bosnyák Istvánnak előbb ezzel a reménykeltő mondatával találkozunk: „...egy újabb

1945-öt idéz a történő történetünk óramutatója, amikor is nem annyira a színvonalasabb *folytatás*, de sokkal inkább az alapozó *újrakezdés* van – azaz lesz közvetlenül a mostani háború befejeztével napirenden a mi szellemi életünkben is.” (9. p.) (Kiemelés – V. G.) Nehogy azonban nekiszilajodott VMDK-ásra ismerjenek a kollégái a folytatásban a Magyar Tanszéken, Bosnyák kijelenti, miszerint „újrafogalmazott értelmiségi célokkal, a régiéknél hatékonyabb eszközökkel és koncepciózusabb módszerekkel, súlyosabb emberi és kisebbségi tartalmakkal és elevenebb szellemi formákkal”, de mégiscsak azt kell kivíni, amit a hatvanas évektől már megteremtett a jugoszláviai magyar értelmiség.

A JMMT elnöke – biztos, ami biztos – még egy lépést tesz visszafelé, amikor néhány sorral lejjebb már nem az újrakezdésre fekteti a hangsúlyt, hanem a „továbblépésre”, a „hogyan tovább”-ra, amelyről azonban – nehogy az engedetlenség gyanújába kerüljünk – „más vajdasági népekhez hasonlóan” csak akkor beszélhetünk majd, ha „elengedhetetlenül szükséges előfeltételként, újabb rajtálapként visszahódítottuk, újraépítettük, újjászerveztük magunknak azt, amit e meetings-háborús-paranoiás fél évtizedben menthetetlenül elvesztettünk.” (10. p.) Bosnyák képtelen megérteni: nyolcvanas évek társadalmi-nemzeti alakulásának s ezért a magyar nemzetiség kulturális vívmányainak is következménye az a tehetetlenség, amely eluralkodott. Nem is értheti, mert bevezetőjét az önkritikát nélkülöző csoport-narcizmus szelleme hatja át. Ennek föltűnő jeleként Bosnyák kétszer is kiemeli: a jugoszláviai magyar szellemi elit önhibáján kívül esett a távlattalanság szakadékába, amelyben a háború végének kivárása az egyetlen perspektíva.

Bosnyák ilyen alapon vállal tagságot a Panić-kormányának a kisebbségi törvény kidolgozásával megbízott munkacsoportjában. A meghozandó kisebbségi törvényt természetesen már a csirájában megsemmisítik a belgrádi parlamentben, úgyhogy a VMDK-féle autonómiatervel való egyeztetés csak elvi lehetőségként merül föl. A Bosnyák által anyanyelvű

kulturális tevékenységek újjászületési feltételeként említett gyökeres gazdasági-politikai-társadalmi változásokhoz csupán a meddő szobatudósi bezárkózottság földadásával, a VMDK-val összefogva, egyeztetett kisebbségi föllépéssel lehetne hozzájárulni. Ennek azonban egzisztenciális akadályai vannak.

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatószervezet Intézete 1992-ben elveszítette a jogi személyi státuszát. Papp György az említett szöveggyűjteményben becsületesen bevallja: »Nem tudjuk, mit is jelent majd a jövőben az, hogy mi csak javaslatokat tehetünk a minket érintő dolgokkal kapcsolatban a kutatásban és más területen, de a döntést nem mi hozzuk meg.« (121. p.) Már korábban az érdekközösség és a tudományos alap önkényétől függött a magyar tudományosság értékelése, pontozása. Ekkor még nyílt kérdés: vajon folyhatnak-e – s ha igen, milyen formában – a hungarológiai kutatások. Hogy mily nagymértékben kiszolgáltatottak a Magyar Tanszék munkatársai, arra az a legbotrányosabb bizonyíték, hogy a Belgrádba való áttelepítésük lehetőségével is szembesülniük kell. Természetesen »csak« zsarolásról van szó, aminek meg is lesz az eredménye: a következőkben még apolitikusabbakká válnak az Intézet dolgozói, s a vajdasági magyar kultúra ügyében időnként állást foglaló vezetőik rendszerint csupán a csoportjuk érdekét képviselik, azt a látszatot keltve, mintha a nemzetiségi kultúra egészének valós lehetőségeit tudatosítanák. Más szóval: az ő kiszolgáltatottságuknak, szorongatottságuknak megfelelő módon, tehát a valós szükségletektől függetlenül képzelik el és gyakorolják a tudomány művelését, valamint az oktatást és a nevelést.

Pillanatnyi létérdekké vált tehát a féligazságok vagy egyenesen a hazugságok hangoztatása. A magyar lakosság tömeges kivándorlásával összefüggésben Bori Imre e találkozókon kimondja: a vajdasági magyar oktatás negatívumainak a hangoztatásával lehetetlen visszafogni a tanulni óhajtó ifjúságot. Ő lényegében az eszmecserék során föltárt tényanyag kulcsfontosságú részének elhallgatása mellett van, amikor a tudományos kutatás akadályozottságáról, alacsony színvonaláról szóló tribünvitát is károsnak tartja. Ezzel kimondatlanul is Papp Györggyel polemizál, aki szerint a mérnökök, közgazdászok nagy többsége rosszul beszél magyarul, s a vajdasági magyar tudományos kutatás sem állja meg a helyét a magyarországi mellett.

Ekkor azonban még gyerekcipőben jár a délvidéki magyar tudományos önismeret. A JMMT tudományos és művelődésszervező tevékenységével meglapozott mozgalma csak ritkán működhet kellő elmélyültséggel

és alapossággal, hiszen a mindenütt domináló szerbek, ill. jugoszláv beállítottságú magyarok által felügyelt intézmények adatbázisai általában nem teljesekek, s különben sem egykönnyen hozzáférhetőek. A hatalmi érdekeknek ui. nem felel meg az önállósodó szellemű nemzetiségi kutatás. Különösen a történelmi vizsgálódás számít még mindig tabunak. Nem véletlen tehát, hogy a JMMT által rendezett vitaciklusban csupán érintőlegesen kerültek szóba a történelem fehér foltjai, az akkor időszerű kutatási témák.

Jellemző, hogy nem a JMMT, hanem a VMDK javasolja a szerb akadémikusoknak a magyarok elleni 1944-45-ös genocidium kutatását, és sürgeti a hivatalosan befejezettnek tartott ügykörnek az állami-jogi perújrafelvételét.

A délvidéki magyarság szociográfiai megismerését is az érdekvédelmi szervezet egyik aktivistája, Rehák László szorgalmazza, s a JMMT egyik tanácskozáson már be is számolhat az általa alapított Magyarságkutató Tudományos Társaság munkálatairól.

Újvidéktől Tóthfaluiig

A kilencvenes évek közepe felé közeledve, az a tény, hogy a VMDK a mind keményebben hangoztatott céljainak valóra váltásával adós maradt, egy másik, értelmiségi körökben megalapozottabbnak látszó összefogást készít elő. Ezzel a néhány évig az óvatossága miatt háttérbe szorult újvidéki és szabadkai értelmiség mozgósítására, érdekegyeztetésére nyílik lehetőség. Bori Imre, a Híd fő- és felelős szerkesztője 1993 novemberében számos értelmiségihez intéz fölkérő levelet, mivel „a Híd szerkesztősége úgy látja, hogy megértek azok a gondolkodásbeli feltételek, amelyek lehetővé teszik, hogy józan, tárgyilagos fölmérés segítségével megkísérlik meghatározni a jugoszláviai magyarság jelenének s a szerzett tapasztalatok és fölmérések nyomán jövődjének kérdéseit.” (H, 1994. 1-4. sz.) A fölkérő levélre a többi között szabadkaiak (Rehák László, Gubás Jenő) is reagálnak.

Ekkor már a „délvidéki Szárszó”, a tóthfalusi értelmiségi találkozó előkészületei is nagyban folynak. Dudás Károly, a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség elnöke az irányítójuk. Annál is inkább, mert a Délvidék legátfogóbb szerepű magyar művelődési egyesületének egyik fő célja a Tito-érában a saját népétől elidegenített értelmiségnek az eredeti hivatására való ráébresztése, minden erkölcsi és szellemi erő mozgósítása a magyarság önszerveződése, önmegtartása

érdekében. Újvidéken, majd Szabadkán ül össze a kezdeményező bizottság, hogy eldöntse: miről eshet majd szó Tóthfaluban. Többen szitokszónak tekintik az autonómia kifejezést, s nem kívánnak vele foglalkozni.

Nem csoda tehát, hogy az 1994 februárjában Tóthfaluban sorra kerülő értelmiségi tanácskozás bevezető előadását Bányai János tartja, miközben legfeljebb közvetve érinti a délvidéki magyarság jelenét és jövőjét, ellentétesen konkretizálva az értelmiség árulásának bendai-babitsi fogalmát, mint ahogyan azt az adott helyzetben a magyarság és emberség érdekeit szolgálva kellene. Bányai cinikusan kijelenti: „senkinek sem adom fel a leckét és senkinek sem mondom fel a leckét, mert nem vagyok erkölcsöcsész, magyarórát tartok és nem kínálok fel semmiféle megoldást.” (Tóthfalusi kerekasztal, 26. p.). Továbbá: „...nem hiszem, hogy van olyan eszme vagy (társadalmi) célkitűzés, ami mögé a kisebbségi közösség egyként föl-sorakozhatna.” (17. p.) Bányai hosszan és egyébként szépen, kellemesen beszél, a Szent József plébánia konviktusának szolgáltatása pedig kiváló. Nyilván ez utóbbin is múlik, hogy *A magyar kisebbségi értelmiség ma* elnevezésű tanácskozás résztvevői legalább részben hagyják magukat elbűvölni Bányainak az európai liberális gondolkodókra támaszkodó eszme-futtatásai, irodalmi hasonlatai által. Ezek a főleg demokratikus személyiségről szólnak, amely állítólag játékos, ironikus, szemben a prófétával, a harcossal. A komolyság és komolytalanság szembeállításával Bányai az utóbbira szavaz, a sztoicizmusban látva az elfogadható magatartást. Nem akar arra gondolni, miszerint az emberek saját belátásukból, egzisztenciális kényszerűségből is kénytelenek egyeztetni egyéni érdekeiket a közösséggel, s az általuk megválasztott vezetőik a cselekvésmódjukban segíthetnek nekik.

Ha a politikusok a tettek helyett a személyi ambícióikat helyezik előtérbe (amiként 1994 első hónapjainak szomorú eseményei tanúsítják), gyorsan veszítenek a népszerűségükből. A maga módján Bányai is ehhez igyekszik hozzájárulni. Pedig ekkor még van cselekvési lendülete az érdekszervezetnek. Ennek köszönhető az önálló magyar iskolarendszer megteremtésének kezdeményezése. Bányai, a vezető pedagógusok egyike, a tóthfalusi „magyaróráján” nem tartja demokratikusnak az egészségesen nemzeti érzelmű magyar értelmiség e vállalkozását, s számára erről beszélni is rangon aluli. Ezért az előadása elvont, arisztokratikus. Aligha választható el ennek hatásától, hogy a résztvevők többnyire részletproblémákban me-

rülnek el, s az autonómiát, a délvidéki magyarság fennmaradásának kulcskérdését csupán néhányan érintik.

Bányai majd csak az összejövetelt követően fogalmaz nyíltabban. Ekkor a szerb írók és politikusok mítoszélesztésére s annak következményeire hivatkozva megkérdőjelezi egy „összmagyar” manifesztáció neves és köztiszteletben álló „vezérszónokainak” szavait, mondván, hogy „a szóval óvatosan kell bánni, mert nem lehet tudni, az egyszer kiejtett szó milyen indulatokat kelt, milyen szenvedélyeket és érzéseket éleszt fel és milyen messzire hallatszik el. Előttünk a példa. Nem lehet tudni, az irracionálisokra és mítoszokra Európa e térségében még mindig hajlamos emberi gondolkodás hol és mikor töri, törheti át a reális történelmi tapasztalatok amúgy is bizonytalan határát. És ha áttöri, a felelősség az írástudókat terheli.” (MSZ, 1995. VIII. 12.) Bányai nem akarja tudni: a magyarság autonómiaigénye az általa féltett tapasztalati határok – emberibb körülmények közötti, tehát szavatolhatóbb érvényű – védelmét jelentené.

Bányai a profetikus és az ironizáló értelmiséginek Tóthfaluban egymással szembe állított magatartását is csupán utóbb nyilvánítja egyértelműen értelmetlennek, perspektívátlanak. Furcsa módon ekkor is (mikor már a Tanszék helyzete viszonylag rendeződött) a közösségével azonosuló prófétát tekinti győztesnek (főltehetően az alakuló VMSZ várható sikerére gondolva) az alulmaradó, kételkedő ironikussal szemben, ám – szerinte – mindkettő útja szakadékba vezet. Az olvasónak kell kitalálnia: hogyan és miért. (Vö. MSZ, 1994. XI. 12., XII. 3.)

A tóthfalusi tanácskozásnak tehát végső soron a dokumentálás volt a haszna. Utána ui. a tájékozatlan emberek is beláthatták: akiket addig újvidéki csúcsertelmiségieknek tartottak, csak a személyi és csoportérdekeiknek megfelelő liberális pozícióról hajlandók tárgyalni, miként Bányai János, Bosnyák István vagy Gerold László. A lelkiismeret szava ritkábban hallatszik, és – miként a már korábban magatartást váltott Ágoston Mihály és az egyszerűben magába szállt Ács Károly példája tanúsítja – ha némelyekben lelkesedést vált is ki, nemigen van cselekvésre mozgósító ereje. Úgyhogy a megbeszéltek szekciók formájában folytatandó munkából semmi sem lesz.

Ellenségkép és megalkuvás

A változások ellen az akadályok túlhangsúlyozásával lehet meggyőzően küzdeni. „Ne csináljunk ma-

gunknak ellenségképet, mert saját utunkat, gyerekeinknek, az ifjúságnak az útját mi aknázzuk alá.” (Vajda Gábor, 194. p.)

Mindazonáltal az általam említett két ellenpélda alig ha lehet meggyőző az olyan esetekkel szemben, amelyek közül egyet G. Fehér Gyula, a Forum Ház új vezérigazgatója említ, hogy elriassza a vitapartnereit az autonómia tervétől: „...tartott a háború, félig el volt foglalva Vukovár, újságíróként mentem oda. Az iskolaudvarban a szerb igazgató összehívta gyorsan a **felszabadított** (kiemelés V.G.-tól) részben (azelőtt is ő volt az iskolaigazgató) az ott maradt tanári kart, mire beért a gyűlésre, valakik kihordtak egy csomó könyvet a könyvtárból és gyűjtötták fel az iskolaudvaron. Megnézte, Krlje|át látta meg először, azt mondta nem szabad Krlje|át felgyűjtani, nagy író. Mire hazaért fölrobantották a házát. Azt hiszem, hogy nekünk figyelembe kell venni nagyon jól, mit hogy beszélünk... A magyarok egy része azért szökött el, mert olyanokat is mondtak valakik a magyarság nevében, amit nem kellett volna.” (179. p.) (A tanácskozáson Gubás Jenő G. Fehér Gyulának a szóhasználatából tükröződő téves álláspontjára mutatott rá.)

Bosnyák István az egyéni és az újvidéki csoportérdekeknek megfelelően (miként Bányai, G. Fehér stb.) szintén a háborús események okozta megfélemlítettség pszichózisának megfelelő magatartást ajánl. A többségi érdekek tisztelete, a látszólagos nyugalom megőrzése a kiindulópontja. Eltűzöttnek, a szerb nacionalista jelszóval egyenértékűnek tartja a magyarság számbeli fogyását (elköltözés, beolvadás stb.) általi veszélyeztetettségét. Csak akkor valóságos a veszélyeztetettség – sugallja Bosnyák –, ha annak hangoztatásával magunk ellen fordítjuk a legyőzhetetlen többségi nemzet (szélsőségeseinek) haragját. Önelveszejtő tehát az autonómiáról vitázni, ti. „a területgyarapító, a többségi nemzetet végsőkig homogenizált, s közben Vajdaság demográfiai valóságát részben megváltoztatott, alighanem máris megnyert háború után s a győzelem eufóriájában az itteni, továbbá a köztársasági, szövetségi és krajnai többség militáns hatalmi propagandájával följajzott része tüzzel-vassal meggátolna minden, a Vajdaság külső határait bármennyire is sértetlenül hagyó területi önállósodást.” (151. p.) „Okosan” kell tehát viselkednünk, s akkor a körülményekhez képest jól megúszhatjuk a rendkívüli helyzetet.

Bosnyáknak és (a magyarság szolgasorsát megváltoztathatatlanul sugalló) többi társának nem akar eszébe jutni, hogy

1. a délvidéki magyarságnak akkor is van vele területileg határos anyanemzete, ha annak vezetői érdemben nem törődnek is vele az eurokompatibilitásuk érdekében;

2. a magyarok kevesen vannak Szerbiában, s a tejeiben nyilvánosan alig hallatszik szó a Bácska észak-keleti részének elcsatolási lehetőségéről, s ilyenformán Szerbiának az Európa felőli kirakatában a megvalósult kisebbségi jogok megszemélyesítői lehetnek;

3. a szerb szabadcsapatokat a horvátországi háborúban főntről irányítják, vagyis a katonai műveleteket követően került sor a tisztogató tevékenységükre;

4. délvidéki magyarok – szerencsésükre – fegyvertelenek, viszont a meghunyászkodó magatartásuk csak növelné a szerbeknek önnön felsőbbrendőségükbe vetett hitét, s ezzel együtt a más nemzetiségűek elűzését, kirablását is még inkább erkölcsösnek tartanák. Nem beszélve arról, hogy a szerbek a hagyományaiknak megfelelően csak azt az embert becsülik, aki az igazát a kitartásával bizonyítja.

Bosnyák az általa hirdetett kivárási taktikának megfelelően a nemzetiségek státuszának rendezését a szövetségi kisebbségügyi törvény által véli megvalósíthatónak. Akkor is, ha egy ilyen jellegű sikertelen próbálkozásban saját maga is részt vett. Nyilvánvaló, hogy Bosnyák a jugoszláv (szerb) érdekeknek rendeli alá a délvidéki magyarság ügyét, hiszen a „Vajdaság föderáción és köztársaságon belüli státuszának újradefiniálását” (149. p.) a nemzetiségi problémák megoldása elé helyezi. S noha a veszélyeztetettség (politikai) túlhangsúlyozása kapcsán „már-már szadomazochista ríogatásról” beszél (155. p.), nem veszi észre: saját maga lép ebbe a csapdába, amikor csak utolsó pontként (!) említi a vajdasági magyarok még megvitandó autonómiaformájának megteremtését. Ehhez nélkülözhetetlennek tartja az önszerveződést, csak hogy ezt a „kisebbségi populizmus »radikális« áramlatainak mérséklésével, az egész kisebbségpolitika szélsőséges irányvételét szorgalmazó »nyomásgyakorlásainak« ellensúlyozásával” (153. p.) képzele el. Bosnyák tehát egyszeriben megfedkezék róla: saját maga minősítette közvetve szélsőségesnek azt az állapotot, amelybe a vajdasági magyarság a kiharcolt privilégiumainak elvesztésével süllyedt.

Ugyanakkor az is kérdés: vajon mikor és mely vonatkozásban lehet s esetleg kell is populizmusról, politikusok által manipulált, ösztönös, népet-ösiséget eszményítő tömegmozgalmról beszélni ott, ahol az évtizedeken át (egy másik fajta populizmus által) folyt

népbutítás anyagilag és erkölcsileg egyaránt tönkretette az embereket, s ahol ennek következtében minél előbb és minél hatékonyabb nemzeti-társadalmi önvédelmi formákat kell teremteni. Az önmegvalósítás folyamatában való részvétel, az egyéni és nemzetiségi érdekek (átmeneti) azonosítása, a korszerű humanista európai normák alkalmazási, ill. tágitásai kísérletei mindaddig az alapvető emberi jogok szolgálatában állnak, míg az ilyen mozgalom vezetőjéről nem derítik ki: anyagi vagy hatalmi érdekek befolyásolják a módszereiket.

A visszaélések jelei ekkor már megfigyelhetők a VMDK vezetőinél, ám ez egyelőre nem elég ahhoz, hogy az ő politikai gyakorlatukat a „populizmus” fogalma meggyőzően jellemezhesse. A nacionalizmus vádjára pedig még megalapozatlanabb lenne, hiszen a súlyos szükséghelyzetben és az adott nemzetközi körülmények között ha akarnák, akkor sem befolyásolhatnák a tömeget a valós érdekeivel ellentétben, a gyűlölet, a faji-nemzeti felsőbbrendűség s az ennek megfelelő uralkodásvágy általi önénvényesítésben. A magyar embereknek önmaguk gazdájává kell válniuk – ez a törekvés nincs ellentétben a korszerű európai normákkal, jöllehet már az Antall-kormány is a kisantant hatalmak érdekeinek túlzott tisztelete miatt fenntartással kezeli az elcsatolt területeken rekedt honfitársainak az autonómiára való törekvését.

A beleélés készsége nélkül

Bosnyákokat mint a pozícionált újvidéki csoport hangozóit nem érdekelhetik a délvidéki magyarság ekkori szociálpszichológiai jellemzői. Erről még nemigen vannak hozzáférhető adatok, ám a származás, a gyermekkor, az emberi kapcsolatok, a média és – nem utolsósorban – a szellemi fölkeltségűséggel működtetett empátia sok mindenre fényt deríthetne, amit azonban célszerűnek látszik homályban hagyni. Vajon van-e értelme a nemzetek helyzetének megkülönböztetése nélkül a tömegek fölkeltségű indulatairól, a nacionalista szélsőség fölkeltségűségről beszélni ott, ahol évtizedeken át az egyik nemzet (a lefojtott szélsőségei mellett is) a kultúrájának (pl. az oktatásbeli törzsanyag, az egyoldalú történelemkép) expanziója által a felsőbbrendűségi tudatában erősödött meg, miközben a másik a túlzott alkalmazkodásával, leginkább fizikai munkára kényszerülésével, már-már végzetes alsóbbrendűségi tudatával s ezzel összefüggő beolvadásával, szenvedélybetegségével valamint öngyilkossági arányszámával inkább csak a napi szóla-

mok szintjén tarthatta magát egyenrangúnak az ország többi polgárával? A régebről örökölt, de gyakorlatilag folyamatosan sulykolt szolgálalkúság sokkal mélyebben gyökerezik a lélekben ahhoz, hogy máról holnapra önnön ellentétévé, az addigi elnyomók fölötti uralomvágyá s ezzel együtt a bosszú sajátos formájává alakuljon át. Ilyen megnyilvánulásokra abban az esetben is csupán helyel-közzel került volna sor, ha a VMDK vezetői az európai normákról és lehetőségekről megfélekedve nemzetrésznünk uralomra való elhivatottságának propagandájával igyekeztek volna megnyerni a magyarok bizalmát, vagy ha az elszakadás, a Magyarországhoz való kapcsolódás gondolatát egyedül üdvözítőként hirdették volna. Ez utóbbi a szerbek részéről fokozódó fenyegetések hatására és a kívándorlok számának növekedésekor természetesen jelent meg a fejekben, s a gyűléseken, sőt a sajtóban is előfordultak ezzel számoló célzások, ám kizárólag külpolitikai összefüggésekben, a kivárást, a belefáradást igazoló módon, s nem határozott irredenta törekvésként.

A VMDK politikusai kiváló taktikai érzékkel képviselték magukat a belgrádi parlamentben. Ha ezt szem előtt tartjuk s arról sem feledkezünk meg, miszerint a magyarok szerbeknek való alávetettsége részben a munkahelyi elbocsátások, részben a magyar fiataloknak a nagyobb arányszámú mozgósítása – a korábbiakhoz képest is – fokozta nemzetársaink bizonytalanságérzetét, akkor nyilvánvaló: csak úgy próbálhattak a sorsukon enyhíteni, hogy az érdekszervezetbe való betagozódásuk, s ezzel lehetővé váló jogkövetelésük politikailag minél ártatlanabb legyen, s ne irritálja túlságosan az önnön emberfelettségében, államvédő elhivatottságában elbódult szerbséget.

A lélektani érzéketlenség és a művelődés nemzetkisebbségi funkciójának nem ismerése Gerold Lászlónak a tóthfalusi megnyilatkozásából is kitűnik. A többi között pl. ezt mondja: „...ki a szakmáját tudja, és tanítja a magyar irodalmat, az biztos, hogy magyar lelketű.” (168. p.) Gerold elvontan és általában beszél s ezáltal elsikkaszthatja a lényegét. „A magyar irodalom”, „a szakma” helyett – Ács Károly és Ágoston Mihály példájára – arról kellene beszélnie: vajon a korábbi jugoszláv állami totalitarizmus mely magyar írók munkásságának tanítását tette lehetővé, ill. mely írók és művek bemutatása volt ajánlatos. Azzal is összefüggésben, vajon a magyarországi kommunista kultúrpolitika mely jelentős írókat és irányzatokat száműzött a köztudatból. Más szóval védekezés, ill. ellentámadás helyett arról kellett volna vallomást tennie

Geroldnak: mi és mennyire akadályozta a magyar nyelv és irodalom tanárait abban, hogy a konkrét nemzeti (nemzetiségi) emberismeret szolgálatába állítsák az oktatást és a nevelést ott, ahol egyre ritkábban és mind rosszabbul tanulta az anyanyelvét az ifjúság.

Gerold átsiklik a tényen, miszerint a dogmatikus marxizmus szellemében a nemzeti tulajdonságok csak az adott történelmi meghatározottságok keretében létezhetnek, következésképp a bizonyos mértékben – a mű alaposabb megértése érdekében, de csak egyoldalúan – tanítható magyar történelem segítségével is inkább az ember a maga elvontságában, mint a közép-európai ember a maga jellegzetesen magyar szorongásaival vált megismerhetővé, a műnek köszönhetően átélhetővé, s cselekvésprogramot kialakító érzésvilág fejlesztőjévé.

Nem véletlenül nem tudtak mit kezdeni a Magyar Tanszéken, s ennek hatására az oktatás alsóbb szintjein, Máraival, Németh László esszéírásának mélyebb rétegével, a nemzetben gondolkodó llyéssel és a népi írók többségével. A magyartanárok (s az ő kezük alatt az általános és a középiskolások) elsősorban a XX. században modernnek, reprezentatívnak tartott elidegenedés irodalmát tanulták az egyetemen. Az abszurd tapasztalata kiküszöbölendő rossz helyett cinikus célélménnyé vált, annál is inkább, mert még akkor is a kommunista bürokráciával való dacos szembenállás látszatát képviselte, amikor az már régóta a szolgálatába fogadta. S ennek eredményeként (valamint a magyartanárok nagyobb fokú államvédelmi megfigyeltsége miatt) viszonylag kevesen vehettek részt azokban a délvidéki magyarság életakarátát kifejező vállalkozásokban, amelyeket Gubás Jenő (az ÉSZ vagyis az Értelmiség Szövetség megalapítását javasolva) így foglal össze: „működik a diáksegélyező egyesület, megjelentek a tananyagpótló füzetek, szerveződik a munka nélküli tanügyesek és a betöltetlen munkahelyek számon tartása, elintéződött a Magyarországon felvételizők pótoktatása és ösztöndíjazása, mind nagyobb számú diák jut el a magyarországi vagy a hazai nyári táborokba, valamint a különböző tanulmányi versenyekre. Újvidéken és Szabadkán pótoktatást és ismerkedési rendezvényeket szerveztek, a nagy nehézségek mellett még mindig megtartható a becsei középiskolások Művészeti Vetélkedője, a KMV.” (H, 1994. 1-4. sz.)

Mindezt nem utólagosan szemrehányó, számon kérő szándékkal állapítjuk meg. A magyartanároknak nem lehetett kötelességük hogy a kollégáiknál sietősebben vigyék a vásárra a bőrüket, pl. azt követelve,

hogy a magyar írók és történelmi személyiségek fényképei jelen legyenek a magyar tagozatok tantermeinek falán, vagy ha már ott vannak, akkor a számuk legyen nagyobb a szerbek fényképeinél. Viszont logikus lenne, ha az egyetemen beléjük neveltek alapján mégis a legelső sorba kényszerítené őket a magyar nyelvben és sorsban élőkkel való szolidaritás, a romboló politika ellenében, az irodalmi művek katartikus hatásának köszönhetően bennük jobban működő közösségi tudat, ill. erkölcs.

Ennek nagyon is érthető hiánya miatt nem a magyartanárok közül rukkolt ki valaki olyan javaslatlalt, mint a polihisztor Gubás doktor, aki szerint az általa javasolt szervezetnek el kell végeznie: „... a magyar óvodák beindítását, az anyanyelvi pótoktatás megszervezését, a most még Magyarországon tanuló nagy számú diák problémáinak megoldását, a diákkönyvtárak és az iskolák könyvekkel és szemléltetőeszközökkel való jobb ellátását, a diáklapok anyagi támogatását, a tanerő tudományos továbbképzésének és a tudományos fokozatok elérésének lehetővé tételét, tanulmányi versenyek és rendezvények szervezését...” (Uo.)

Gerold ezzel szemben a szűkebben értelmezett szakma keretein belül tevékenykedne. Ő nem csupán eltűri, hanem normálisnak is tartja hivatásának az állam általi ellenőrzését. A jugoszláv (szerb) államnak ezt a trianoni békediktátum óta toladó totalitarista igényét a mindenkorai állam időtlen szerepkörével próbálja igazolni. Szerinte „jobb, okosabb lenne a reálakkal számolni, mind káderprofilok, mind oktatók, mind elhelyezkedés tekintetében, hogy az anyagiakról ne is szóljunk, meg az államnak arról az örök igényéről, hogy az oktatás felett ellenőrzést gyakorolhasson, így van ez szerte a nagyvilágban.” (N, 1991. VIII. 7.)

Gerold évtizedekig működött a Magyar Tanszék elidegenedett körülményei között, nem csoda, hogy nem tudja: más egy nemzet kultúrájának megismerése-megismertetése, s más annak sorsában osztozva vele akaratlanul is érzelmi közösséget vállalni. Vannak külföldi, más nemzethez tartozó, magyarul kiválóan beszélő (sőt író) hungarológusok, olyan humanisták, akiket a nyelvérzék és az empátia segít irodalmunk megközelítésében és átültetésében. Bármennyire jó szándékúak is, a sors- és az érzelmi közösség hiánya eleve lehetetlenné teszi, hogy magyaroknak vallják magukat. Nos, az Újvidéken képzett magyar pedagógusok többsége csak abban különbözik e más nemzetiségű hungarológusoktól, hogy benne – lefojtva –

többé-kevésbé létezik a magyarságtudat. Más kérdés, hogy azt – miként Bányai, Bosnyák és a többiek példája tanúsítja – akkor sem akarják fölszabadítani, amikor ez már inkább csak a személyiség igényein múlik.

Az autonómia újvidéki elsikkasztása

Gerold az autonómia kérdéskörében is Bosnyákhoz hasonlóan foglal állást. A kolozsvári Korunk 11. számára, abban „a legszebben gondolkodó” Cs. Gyimesi Évára hivatkozva állítja, hogy „az autonómia utópia” (H, 1994. 1-4-sz. 171. p.) A személyi autonómia koncepciója kapcsán sem a VMDK mellett érvel, hanem – kiemelve a számára és a csoportjának megfélelőt – annak ellenében. A személyi autonómiát csak elvben pártfogolja, mert részben a megvalósítási módra vonatkozó kutatásokat hiányolja, részben pedig a magyar egyetem megalapítása és a magyar oktatásrendszert illetően ellenérveket keres. Nem azt mérlegeli: miként kellene kikövetelni a törvények megváltoztatását, hanem azon akad fenn, ami nem fér bele a törvényes keretekbe. A szegedi és a pécsi tanárok lehetséges kiegészítő tevékenysége eszébe sem jut.

A VMDK által előlátott hármass autonómiakoncepcióról (mintegy válaszolva a Bosnyák István és Gerold László-féle ellenvetésekre) senki sem nyilatkozik hitelesebben, mint az író Varga Zoltán: „...a VMDK-val szembeni bíráló észrevételek rendszerint csak negatív megfogalmazásban hangzanak el, anélkül, hogy arról is szó esne, hogy a kifogásolt lépések helyett mit is lehetne és kellene tenni: mit, ha nem csupán fizikai mivoltunkban kívánunk itt megmaradni, hanem nyelvi, kulturális és szellemi mivoltunkban is magyarként, nem beolvadni a többség soraiba, részeként a több országban élők is egységes magyar nemzetnek – hogy törvényisztelő polgáraiként is annak az államnak, amelyben élünk, arról talán nem is kell külön szólni. Hogyan ha *nem* a VMDK hármass autonómia-tervezetének megvalósításáért szállva sikra, benne látva megoldást. Nem feltétlenül attól téve függővé a bizakodást, hogy ez az elképzelés csakugyan utópia-e, amint az nemrég elhangzott, s ha igen, mennyire az (mennyire ma, és mennyire holnap), sőt talán attól sem igazán, hogy »Európa és a világ«, amelyben egyébként csalódnai is elég okunk lehet, kedvezően értékeli, már-már más régiók számára is ajánlható modellt lát benne. De talán még azt az állítást is megkockáztatnám, hogy valamennyire is messzebb tekintő és

valóságos megoldást kínáló elgondolás el sem képzelhető úgy, hogy azt senki se nevezze utópiának – főleg ha az »erősebb jogának« valamiképpen meghaladása lehetőségét is magában rejti. Úgyhogy amiben semmi utópisztikus elem sincs, talán nem is megoldás. Ami tehát ezt az utópiát, a VMDK hármass autonómia-tervezetét illeti, számomra pillanatnyilag alig tetszik esélytelenebbnek annál, amivel leginkább összemérik, a Vajdaság egykori autonómiájának újbóli helyreállításánál, mindenekelett azért, mert ma már szinte csak formálisan létező tartományunk többségi lakossága jelenleg alig mutat érdeklődést iránta. Nem sok értelme lenne hát, ha a Vajdaság magyarsága a VMDK autonómiamodellje helyett, másoktól meg nem támogatva, ezt tűzné zászlajára.” (H, 1994. 1-4. sz. 141. p.) Bosnyák és Gerold legalábbis úgy tesznek, mintha vállalnák a szélmalomharcot Vajdaság autonómiájáért. Nem törődnek azzal, hogy ily módon kihasználatlanok maradnak az Európa által kínált korszerű lehetőségek. Azon a frontvonalon harcolnak, amelyeknek Major Nándor a tábornoka.

Ha Majornak a nyolcvanas években ritkán megjelentő cikkei – elsősorban a vajdasági magyar csúcsertelmiség (lényegében mindenki) számára – irányadók voltak, akkor a „rezsimeváltás” után (főleg a Magyar Szóban közzé tett, 1997-ben a Forum által kötetben is megjelentetett) Major-cikkek politikai elemzése hasonló szerepet tölthettek be. Ekkor azonban már egy vékonyodó réteg számára kellett megindokolni a művelődés magyar irányítóinak viselkedését, s a realitásokra, a legkönnyebben járható útra figyelmeztetni a VMDK délvidéki magyarok jövőjére vonatkozó, fellejronak mondott elképzeléseit. „Hazai” és nemzetközi politikai összefüggések alapos jelzésével látszott célszerűnek rámutatni: a délvidéki magyarság akkor viselkedik okosan, ha elfogadja a trianoni döntéssel nyakába szakadt sorsot, amely a változtatási kísérletek által időnként még elviselhetetlenebbé vált.

Major politikai kommentárjai, esszéi a maguk módján sokat mondanak. Egyrészt a szerbek diktálta politikai-hadászati események és következményeik: a világ nagy részét elborzasztó balkáni nemzeti tragédiák megértése miatt, másrészt pedig a délvidéki magyarság önmegismerése, a liberális magatartás elsajátítását illetően.

Major anélkül, hogy pl. a Petőfi brigád mítoszával leszámolna, a posztmodern relativista filozófiáját vallja. Változatlanul fölülről szemlélődik, s ennek megfelelően a gondolkodása többnyire deduktív. Nem abból indul ki: vajon mit kell kiharcolni a szerencsétlen ma-

gyar ember számára kellő összefogással és példamu-
tatással, hanem abból, hogy milyen szükségszerű ke-
retekbe kell belepréselődni a jámbornak. Nem egy-
szer cikkezik a privatizáció magyarokat kijátszó égbe
kiáltó gázságáról, s a nemzetrészünkre vonatkozó
megsemmisítő elméletről és gyakorlatról is tud, vi-
szont idegen tőle a nemzeti és szociális igazság (meg-
közelítő) azonosságának gondolata.

Noha Major a legtájékozottabbak közé tartozik a
Délvidéken, a kultúrát a szó szűkebb értelmében fog-
ja föl, s eszébe sem jut föltételezni, miszerint a műve-
lődési intézményeinknek a politikától való látszólagos
függetlensége – a környezetszennyezéstől a beolva-
dásunkig – magának az embernek az elkorcsosodá-
sát nyugtazza a vidékünkön. A publicista materialista
beállítottsága formálisan a korszerű nyugat-európai
demokrácia elveivel lépett szövetségre. A délvidéki
magyarság érdekvédelmi szerveként létre jött VMDK-
ban a messianisztikus elhivatottságot s az ebben rejlő
bürokratikus tekintélyelvűséget, a párttá alakulást kár-
hoztatja. A VMDK-nak a baloldali vezetés múltjával ter-
helt meghatározó személyiségeire valóban ráfért Ma-
jor bírálata, csak hogy a hajdani Vajdaság Autonóm
Tartomány egyik fő felelőse nem ritkán képtelen a tel-
jes tárgyilagosságra. Sőt olykor leplezetlenül a kárör-
vendő ellendrukker szerepében mutatkozik.

Major szerint a politikában (annak főleg a balkáni
gyakorlatában) nem az észérvek számítanak, hanem
az erőviszonyok. Olyannyira, hogy Nyugat-Európa és
az Egyesült Államok is elsősorban ezt a tényt veszi tu-
domásul. A publicista számára a rendeződést a fegy-
verhasználat lehetősége és a (magyarságot ennek ha-
tására béklyózó) félelem diktálja. Értelmetlennek tart-
ja a föltevést: hátha a fölismerés, az erkölcs, az össze-
fogás visszahat a kőkemény alapra.

Viszály és pánikhangulat

Az 1994 elején Zentán tartott tisztújító gyűlésen
Csubela Ferencsel szemben meggyőzően Ágoston
András felé billent a mérleg, ami a VMDK szakadásá-
hoz vezetett. Ez egyfelől a VMDK párttá válását, más-
felől pedig a kezdetben érdekszervezetként működő
VMSZ megalakulását eredményezte. A továbbiakban
a VMDK úgy módosította a programját, hogy – némi-
leg a korábbi autonómiakonceptiója alá lícitálva – a
továbbiakban a perszonális autonómiának adott
előnyt a területivel szemben. A VMSZ pedig csak táv-
latilag tartja „elengedhetetlennek” a kisebbségek
anyanyelvű oktatásrendszerének óvodától az egyete-

mig való megteremtését. Egyelőre a magyar diákok
túlterhelése látszik elfogadható megoldásnak: „... az
érvényben levő óra és tanterveket a magyarság rész-
vételével ki kell egészíteni, mégpedig olyan irányban,
hogy az megfeleljen a magyarság művelődési igénye-
inek.” (MSZ, 1995. VI. 11.) Tehát nem olyan tanterve-
ket kell készítenie a magyarság pedagógusainak,
amelyek nélkülözhetetlenségéről meg kellene győzni
a hatalmat, hanem fordítva: a politikusok elvárásainak
(az érvényben levő kisebbségellenes törvényeknek)
megfelelően ajánlatos kidolgozni a programot.

A Tóthfaluban megbeszélte szekciómunkára sem ke-
rülhet sor. A találkozó résztvevői közül egyedül Gubás
Jenő hangoztatja többször is azoknak a feladatoknak
a fontosságát, amelyekről (pl. a bánági szellemi köz-
pont kiépítéséről) Tóthfaluban beszélt.

Háromnegyed év múlva a JMMT intéző bizottsága
is kijelenti: folytatni kell a megkezdett párbeszédet.
Ennek érdekében az előző találkozó szervezőihez for-
dul, hogy „tegyünk sürgős lépéseket legalább néhány
szekcióértekezlet mielőbbi megtartására, különös te-
kintettel érdekvédelmi szervezetünk gyakorlati együtt-
működésének hiányára.” (MSZ, 1994. X. 25.) Vajon
a VMDK hasadásával létre jött VMSZ elzárkózására
céloz? Mindenesetre jellemző, hogy a magyar okta-
tásrendszer megteremtésére a VMDK-nak a találkozó-
ról többségükben távol maradt képviselői tesznek kí-
sérletet. Gerold a Tanszék nevében kétségbeesetten
demoralizálni, megakadályozni igyekszik a vállalko-
zást. A tekintélyük forog kockán, s az ilyen hozzáállás-
sal jó pontokat lehet szerezni a szerb politikusoknál a
Tanszék sohasem kellően megnyugtató anyagi hely-
zetében.

A VMDK hasadása, a VMSZ bizonytalankodása, a
VMMSZ inkább csak formális tevékenysége, a ma-
gyar iskolahálózat megteremtésének elhúzódása fo-
kozza az értelmiség nyugtalanságát. Különösen Gu-
bás Jenő, a VMSZ megalapításának egyik szorgalma-
zója elégedetlen a helyzettel. Az ismét Tóthfaluban
szervezett második értelmiségi tanácskozáson, ame-
lyen az előző évi 43 résztvevő helyett már csak 14
meghívott jelent meg, akik között nem volt VMDK-tag,
már a VMSZ-t is bírálja, mert az értelmiségi igények
nem jutnak kifejezésre benne. De Gubás az erózió
folytatódásának tudatosítása mellett a stratégia építé-
sét sürgeti, s erre vonatkozóan javaslatai is vannak.
Külön szervezné meg a fiatalok összejövetelét, és ér-
telmiségi tanácsot alakítana. (Vö. **Feladott felada-
tok**. N, 1995. III. 1.) Vitába keveredik Gerold László-
val, annak a Hídban megjelent cikke kapcsán. Gubás

már a vitacikkének címében (Féligazságaink, N, 1995. IV. 12.) jelzi pontosságra való törekvését, s leplezi a Magyar Tanszék és a Hungarológiai Intézet addigi félmunkáját, szemben a Magyarságkutató Tudományos Társaság komplex megismerés-igényével.

Minderről az önkritika szellemében igyekszik beszélni Vajda Gábor a JMMT első jubileumi közgyűlésén, különösen a csúcstélmiségnek a magyar tanítóképzés ügyét szabotáló magatartását bírálva. A többi között úgy véli, hogy „... nekünk ősszel akkor is meg kell szerveznünk a tanítóképzést, ha a köztársasági hatalom, szokása szerint, nem teljesítené a legutóbbi igen kecsegtető ígérését sem, s ha a feltételek biztosítása szempontjából a lehető legrosszabbul állnánk is. A törvény ugyanis nem tiltja a nem állami iskolák nyitását. Menet közben sokkal könnyebben nyerhetnének legitimitást... A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság néhány éves tevékenységének szerintem az lenne a csúcsa, ha kihasználná a mai napot, s megsürgetné a magyar tanítóképzés beindítását.” (Vö. **Az etnocídium mi vagyunk.** SZHN, 1995. VII. 6.). E javaslat a JMMT jubileumi közgyűlésén természetesen süket fülekre talált.

Gubás Jenőt a második tóthfalusi tanácskozás sikertelensége aggasztja, és immár a 200 fő megjelenésére számító, kanizsai találkozó megszervezéséről álmodik. A hozzászólásában (MSZ, 1995. VIII. 23.) négy munkaformát sorol föl. Ennek rendkívülisége abban van, hogy az önszerveződés módozatainak megteremtése, valamint az ezzel kapcsolatos mozgalmi jelleg kialakítása mellett a kollektív tiltakozás, a bojkott, sőt a polgári engedetlenség lehetőségét, fontosságát is kiemeli. Gubásnak az sem veszi el a kedvét a szervezkedéstől, hogy a VMDK belső ellentétei miatt szerb irányítású Kanizsának nincs szüksége magyar értelmiségi összejövetel megszervezésére.

Amint az eddigiekből kitűnik: mind a tóthfalusi találkozó hozzászólásainak többségéből, mind pedig a kilencvenes évek közepén a sajtóban, folyóiratban megjelent cikkekből, valamint a kiadott könyvekből nem csupán a cselekvésre való készség, hanem a stratégia megteremtésére vonatkozó konkrét elképzelés is hiányzik. Vagy azon időznek el a megnyilatkozók, amit lehetetlennek, sőt károsnak tartanak, vagy pedig arról beszélnek, amivel egyet értenek, ami jó volna, s ezért meg kellene csinálni. Csakhogy a legjobb szándékúak és a leginkább tetterre készek sem lehetnek igazán konstruktívak a helyzetismeret adatainak hiányában. A magyarok élet- és művelődési körülményeit (ide értve az oktatást is) inkább csak általában

és lényege szerint ismerik. Az előző négy év alatt túlnyomó részben politikai munka folyt.

Hogy a VMSZ kapitulált a délvideki magyarság érdekképviselésében, az abban is tükröződik, hogy az 1996. március 15-ei népkörbeli ünnepségen a hajdani történelmi eseményt fémjelző versek, szövegek helyett a magyar nyelv nagyszerűségét dicsérők hangzottak el. Hogy a pártpolitika külsőségekre korlátozza a magyarság nagy ünnepeit, azt a fiatalok is észre veszik. „Most ismét el akarják venni az ünnepeimet. És éppen azok, akik adták. Azzal, hogy kisajátítják, alantas politikai játékokra használják fel ezeket a dátumokat.” – érez rá a problémára a publicista Tóth Livia a naplójában 1996. március 13-án (Köszönöm, jól, 2000. 20. p.).

Az Ágoston András és Hódi Sándor közötti konfliktus Ágoston és Kasza József közötti viszályá alakul át. Ezekben az években az számít eredménynek, ha a gyakran személyeskedésbe torkolló, erőtekozló viták megegyezést ígérnek. Ennek esélyei egyre csökkennek. A két vezető politikus az egymással folytatott eszmecseréjében (de a híveik is) többnyire azt bizonygatják egymásnak, hogy a másik fél „alálicitál” az ő törekvésüknek, tehát kevesebbet akar, vagyis túlzottan alkalmazkodik Belgrád, ill. Budapest elvárásaihoz. A megingott személyiségüket védenék meg, vagy teremtenék újjá a hangoztatott céljaikkal, miközben a cselekvési gyakorlatuk mind messzebb kerül attól az eszménytől, amely a kilencvenes évek legelején talpra állította a magyarságot.

Mintha...

Nem tudható: csökkent-e Ágostonban a saját szerepébe, az autonómia megvalósításába vetett hite. Mindenesetre olyan benyomást tesz, mintha szárnyakat kapna attól, hogy megszabadult Hóditól, aki a VMSZ megalapítását kezdeményezi. Miközben a Magyarország által diktált pluralizmus elleni kifogásainak ad hangot, közvetve, a vitatkozó módszerével a vajdasági magyarok törekvéseinek pártokba való szakadását készíti elő. Eközben úgy vitatkozik a megteremtendő sajtóház és a magyar iskolarendszer érdekében, mintha a „tisztogatás” során a cselekvést nehezítő koloncailtól szabadult volna meg a VMDK.

Bátorságát elsősorban a kollektív kisebbségi jogokat elismerő Balladur-tervből és Slobodan Milošević elvi jóváhagyásából merítette. Pedig ezután mindvégig magán viseli a bélyeget, mely szerint a belgrádi hatalommal paktált össze, sőt a maga módján az államvé-

delem érdekeit képviseli. Amit már csak azért sem nehez elképzelni, mert Hóditól eltávolodván és a VMSZ későbbi koncepciójával szemben, már nem csupán előnyt ad a perszonális autonómia tervének a területivel szemben, hanem – alkalomtól függően – az utóbbit el is utasítja. Így a szerb érdekek szempontjából kétségtelenül a kisebb rosszat választja, hiszen a hatalom számára mindennél nehezebb magyar bíróságot, sőt rendőrséget elképzelni az időtlenül szerbnek hirdetett területeken. Ágostont azonban más okok befolyásolták a perszonális autonómia melletti elkötelezettségében. Elsősorban az, hogy az elnök életközégsében (Temerinben és környékén) aligha lenne megvalósítható az, aminek kialakítása az északi Tisza-melléken (vagy akár Észak- ill. Közép-Bácskában) inkább csak az állam jóindulatának a kérdése.

Ha Ágoston képes lenne teljességgel a saját érdekei fölé emelkedni, akkor szem előtt tartaná azt a mindenkorai politikai igazságot, mely szerint a maximumot kell követelni az elfogadható egyezség, esetleg csak a minimum kiharcolásához. Ezzel összefüggésben azal is tisztában kellene lennie, miszerint a szórványokban megvalósítandó személyi önkormányzat működőképesebb lenne, ha a pedagógusai és szakemberei többségükben a tömbmagyarság iskoláiban nyernék a képesítésüket. A magyarságnak a kulturális autonómia gyakorolásához elengedhetetlen lelki-szellemi regenerálódása elképzelhetetlen a magyar határhoz közeli városoknak az önmagukhoz való visszatérése, a kisemmizett magyarok jogainak visszaszerzése nélkül. Mindennek az Ágoston által elutasított területi autonómia az előfeltétele.

Valójában a személyi autonómia igénye is túl sok. Az ez időt tájt létrehozott Duna Televízió főleg úvidéki menekültekből verbuválódott, nem ritkán janicsár szellemű munkatársait az sem érdekli. Említeni sem szeretik, nemhogy ismeretterjesztő műsorokban népszerűsítsenek.

Eszmei sikon Ágoston a kilencvenes évek közepétől a JMMT vezetőjével, Bosnyák Istvánnal és munkatársaival egyezhetne ki, ha meg lenne benne a hajlandóság. Bosnyák ti. elérkezettnek érzi az időt, hogy a tanácskozásokon hasonló szólamszerűséggel emlegesse a nemzetiségi kulturális autonómia megteremtésének célszerűségét, mint Ágoston a maga politikai formáját. Azzal a lényegesebb különbséggel, hogy a JMTT elnöke – biztos, ami biztos – inkább a többi nemzetiséggel együtt megteremtendő (valójában a régi vajdaságit tökéletesebb formában visszaállító) autonómiáról szeret beszélni, miközben a magyar jogkö-

vetelők soraiban aggályosan fedezi föl a szerbek tömegmozgalmára emlékeztető populista hangokat. S emiatt meglegedne azzal a kisebbségi törvénnyel, melynek előkészítésében Panic minisztersége idején saját maga is részt vett, de amelyet a parlamentben elutasítottak. Bosnyák annyira távol tartja magát a nemzeti színezetű politikától, hogy a frissen megalakult, magát még érdekvédelmi szervezetnek valló VMSZ-szel való szövetkezést is elhárítja.

A JMMT vezetője a kilencvenes évek közepén az intézménye munkájára vonatkozóan minden tekintetben az elégedettségének adhat hangot. Pedig öt év után sem világos: milyen eredménnyel járt az alapító programban kitűzött egyik cél: „a magyar nemzeti kultúra egészébe való erőteljesebb bekapcsolódás szorgalmazása...”. (Önmagunk nyomában, A JMMT jubiláris évkönyve 1990-2000. 2000. 199. p.) A mennyiség – a megszervezett találkozók, eszmecserek, a tervezett programok és a kiadott könyvek száma – dominál a minőséggel, az érdemi értékeléssel szemben. A háborús körülmények között ugyanakkor érthető, sőt részben dicséretes is, hogy a JMMT minél több értelmiséginek igyekszik a kedvében járni, legalább valamelyest és átmenetileg enyhítve a lelki kínokat. Ezeket azonban mélyebb-alaposabb értékfölgőfőgást érvényesítve (esetleg némi átmeneti fájdalomfokozódás árán) tartósabban, távlatosabban is lehetett volna enyhíteni.

A történelmi események mindenesetre a JMMT politikaellenes politikáját, az igazi problémákat megkerülő beállítottságát igazolták (természetesen a magyarság kárára), nem pedig a VMDK kockázatos nyitottságát, harcos elkötelezettségét, személyeskedésbe fulladását. Bosnyák tudományos-művelődési programjának, a magyarság létkérdései túl óvatos kezelésének előnyét különösen az a körülmény domborítja ki, hogy a VMDK elszámolási botrányának következményeként a JMMT-re bízzák az Illyés Alapítvány Vajdasági Alkuratóriuma alakuló értekezletének megszervezését. Az elnöklőnek elvben igaza van, amikor kijelenti: „A jelöltek olyan egyéniségek legyenek, akik szakmai és közéleti szereplésükkel nem a művelődés-, irodalom- és művészetpolitikai, illetve ideológiai és kisebbségpolitikai monolitizmust, kizárólagosságot, összeférhetlenséget, fanatizmust vagy szektánságot szorgalmazzák, hanem a toleranciát, a sokszólamúságot, a demokratikus párbeszédet, az együttműködést, a más érdekek és vélemények méltánylását, s közügyeink racionális, higgadt és szívós intézését.” (141. p.)

Mindazonáltal a valóságban ez a VMDK vezetőinek hírhedt erőszakosságát tagadó magatartás a másik véglet felé, a szerb államhatalom védte bensőséghez közelít. Akkor is, ha a JMMT intézőbizottsága 1994 januárjában nyílt levélben a Helsinki-dokumentumok alapján, de a szociális és művelődési érdekekre is hivatkozva, a szellemi önelszigeteltség ellen tiltakozva követeli a JSZK kormányától a határátlépési illetékről szóló kormányrendelet visszavonását. Akkor is, ha – ugyancsak nyílt levélben – fordul a Vajdasági Íróegyesület azon szerb tagjaihoz, akik akciót kezdeményeztek az ellen, hogy az Íróegyesület névtáblája a jövőben csak államnyelvű legyen. Az „intézőbizottság” a hagyományos testvériség-egység drótkötélén próbál egyensúlyozni, amikor a Vajdaság „nemzeti” és a „kisebbségi populistái”-tól, „köztük a »mi« magyar populistáink”-tól is (126. p.), elhatárolja magát. Az „intézőbizottság” (ti. Bosnyák István) kockázatosnak tartja tudomásul venni a szerb és a kisebbségi „populizmus” közötti hagyományokból, mentalitásból, helyzetből és kitűzött célokból eredő különbséget.

A JMMT tevékenysége a szó időszerű értelmében akkor válhatna tudományossá és társadalmilag hasznossá, ha a Magyar Tanszéken és a Hungarológiai Intézetben évtizedeken át kialakított komparatiztikai tapasztalatot elmélyítve (nemzeti elfogultságtól mentesen) pl. a reális önismeret nemzetkarakterológiai összefüggéseinek vizsgálatába kezdene. Mert a megismerés és a művelődés JMMT által vállalt keretei törekenyek, megalapozatlanok. Joggal állapítja meg tehát Gubás Jenő a Vajdasági Magyar Értelmiségi Fórum (a tóthfalusi értelmiségi kerekasztal folytatása) programjavaslatának bírálatában: „...a leglényegesebb kérdések a programból mégis kimaradtak; ilyen például a katasztrofális népesedési helyzetünk, a magyar falvak előregedése és pusztulása, a nemzettudat hiánya, az anyanyelvünk foszlása, a fokozottabb beolvadási készség, a nemzeti büntudat, a jövőképnélküliség és hitvesztés, a magyar melankólia stb.” (169. p.) A JMMT még csak szóvá sem teheti a vállalható kutatások tárgyaként a Gubás által javasoltakat, hiszen ennek az adott körülmények között kulcsfontosságú, a délvidéki magyar szellemi élet nagy részét lényegében koordináló központi, újvidéki intézménynek figyelemelterelő szerepe is van. Különös tekintettel az értelmiség foglalkoztatására, szabad idejének és a napi munka után még maradt energiájának lekötésére. Függetlenül az érdemi – a nemzet(rész) és a szociális – felelősségtől.

Bosnyák István a történelmi események ellenében úgy vállalja az általa alapított intézmény eredeti céljait, hogy közben nem hajlandó alászállni a titói ideológia felhőiből: „És noha napjainkban olykor-olykor szinte romantikusnak és utópisztikusnak is tűnik alapító programdokumentumunk azon kitétele, miszerint Társaságunk a rendezvényeivel, akcióival és kiadványaival tudatosítja és népszerűsíti a pannon-balkáni és kelet-közép-európai szellemi együttélés évszázados pozitív hagyományait s az etnikai, kulturális és nyelvi tolerancia legértékesebb történelmi és közelmúlti megnyilvánulásait tájainkon, – ennek ellenére mégsem lehet lemondani eredeti szerepvállalásunk ezen hagyományeleméről sem. Annak dacára sem lehet erről lemondani, hogy az emlegetett magyar–dél-szláv komparatiztikai nagyrégió gyakorlatilag Szerbiára s azon belül is főként a soknyelvű és multikulturális Vajdaságra korlátozódott számunkra is. Nem a nyelvi, művelődési, művészeti és tudományos önizolálódásunkon »munkálkodni« köldöknéző struccpolitikával, hanem az együttműködés, a szellemi interakció, a legkülönbébb nemzeti és kisebbségi kultúrjavak cseréjének lehetőségeit is keresni folyamatosan e látszólag »kicsivé« lett évszázados komparatiztikai térségen: ez is önnön szellemi gyarapodásunk, erősödésünk, gazdagodásunk, végső soron a meg- és ittmaradásunk egyik szerény, de el nem hanyagolható eszköze lehet.” (207. p.)

Bosnyák a „soknyelvű” jelző mellett Vajdaságra vonatkoztatva egyenértékűként használja a „multikulturális” kifejezést, mintha nem tudná, mi rejlik e mögött. Valójában a titói éra iránti nosztalgia és az ennek megfelelő politikai elkötelezettség vezérli, amikor átsiklik a humanista lényeglátatás iratlan tudományos kötelezettségén. Céljai egészen egyértelműen abban mutatkoznak meg, hogy intézete „a Vajdaság Autonóm Tartomány alkotmányos helyzetének megváltoztatása” (177. p.) mellett foglal állást.

Öncélú tanácskozások

Ebben a szellemben, vagyis csupán jelszavakat hangoztatva kerül sor 1996-ban a JMMT a VMMSZ-szel közösen szervezett zentai tanácskozására, amely – mint Vajdasági Magyar Értelmiségi Fórum – a liberalizálódott szemléletű értelmiség részéről a korábbi években elhangzottak megismétlésében merült ki. Az emberhez méltó alanyi jogot követelők támogatása helyett a „kisebbségi jogvédelem időszerű szükségletei iránt demokratikus nyitottságot tanúsító többségi

pártokkal való együttműködés"-re (158. p.) esik a hangsúly. De – biztos, ami biztos – azok az elvárások is elutasítatnak, amelyek a Magyar Köztársaság kormányzata részéről „egyértelmű, nyílt, az európai közösség diplomáciai gyakorlatával egybehangzó” politizálás helyett „»ökölrázó« diplomácia” folytatására számítanak „a határon túli magyarok (állítólagos) érdekében” (159. p.). Bosnyák nem akar arra gondolni, hogy a határon túli magyarság szempontjai még nem „ökölrázó” módon nyernének képviselőt, ha a politikusok sokoldalú föltárásokra, kimutatásokra támaszkodva kérik az illetékes európai fórumokat az évtizedeken át nyomorgatott magyar nemzeti kisebbség (kollektív) emberi jogainak fölkarolására.

Az igény is csak a megfogalmazásában valóságos, amely szerint „intézményeinket kritikai viszonyulással megújítani és fejleszteni kell, nem pedig rombolni egy »radikális újrakezdés« igézetében.»” (161. p.) A későbbiekben, a délvidéki magyarságnak az exodusa felé való sodródásának ténye által bebizonyosodott: a régi intézmények folyamatos működésének csak az addigi munkák és magatartások radikális átértelmezésével lett volna értelme, létjogosultsága.

Mivel erre nem kerülhetett sor, önnyugtásnak is kevés merő formalizmus volt (cinikusan vagy együgyűen hangzón) kijelenteni: „Sürgetjük: a vajdasági magyar oktatás egységes rendszerének kidolgozását; magyar nyelven előadó szaktanárok bejuttatását iskoláink magyar tagozataira, s azok ellátását megfelelő magyar tankönyvekkel és segédeszközökkel; a zombori Tanítóképző Kar magyar tanszékének kihelyezett tagozatként való áthelyezését Szabadkára.” (164. p.) Mintha az addig még a JMMT keretében működő szabadkai Szabad Líceum nem tett volna meg minden emberit, a többi között nem küldött volna bizottságot, nem írt volna folyamodványt a belgrádi minisztériumba a súlyos nehézségek enyhítése érdekében – minden eredmény nélkül! Mintha nem követelte volna vissza számos esetben a tőle elrabolt tanítóképzőt! Mintha a szinte kizárólag szerb vagy szerb szolgálatban álló iskolaigazgatókat bárki is meggyőzhette volna az anyanyelven való tanulás rendkívüli fontosságáról! Mintha az iskolákat (főleg) szerbül végzett pedagógusok megfelelő nyelvi szinten oktathatták volna a tanulókat! Mintha a szerb állam nem félt volna a magyar tankönyvektől és taneszközöktől! Mintha e miatt bármikor is érdemben reagált volna beadványokra!

Mindennek hatására a Bosnyák által több ízben dicsért és egy ízben ki is tüntetett (szabadkai) Szabad

Líceum (1997-ben) kiválik a JMMT-ből, és – a Nép körnek, majd a Városi Könyvtárnak köszönhetően – önállósodik. Az általa 1994-ben létre hozott, elsősorban anyaországi írók és professzorok közreműködésével működő nemzeti identitásvédő Kosztolányi Dezső Irodalmi Tábor sem hajlandó immár támogatni a szabadkai önkormányzatot.

Az 1997-ben Szabadkán a VMSZ politikájának jegyében a magyarság sorsáról, stratégiájáról szervezett tanácskozáson a korábbi évek közhelyei hangoznak el szelidebb formában. Nem véletlenül írja Hódi Sándor: „A közösség számára végzett munkának nincs semmi értéke és becsülete. Ellenkezőleg, a szürke tömeggé formált emberek menthetetlenül elgáncsolják, letapossák azt, aki valamivel kitűnik közülük. (...) Megmaradási stratégiánkban így jószerével csak az egyéni kezdeményezésekre és leleményességre számíthatunk...”. (Valóság, 1997. 10. sz.) Ezért „Nemzetmentés minden létrehozott intézmény, minden jól működő szervezet, minden sikeres választás, minden újszülött, minden könyv, minden tanulmány, minden sikeres rendezvény.” **(Megjegyzések a szabadkai értelmiségi találkozóhoz. Kisebbségi létértelmezések, 1997. 152. p.)**

A magyarságvédelem a kilencvenes évek másik felében nem ritkán a tobzódó értéktelenség védjegyévé vált. A liberális Végel mindenestre elégedettséggel nyugtázhatta az általa kezdettől fogva tudottak beigazolódását: „Hosszú lenne a lista annak felsorolására, hogy mi mindent ígértek a bácskai kisebbségi vezetők a magyar kisebbségnek annak érdekében, hogy őrizze meg nemzeti mivoltát, nyelvét, templomait, ősei sírját. Sokan közülük időközben eltávoztak, de nem számoltak el a hűségnyilatkozatokkal. Jönnek helyükbe a negédes slágerénekesekek, őszülő focisták, hahnizó színészek, sikeréhes vagy szórakozottan szemlélődő írók, mindentudó politikusok, s úgy néznek ránk, mint a szánalomra méltó haldoklóra, akiktől azért elvárják, hogy a magyar kultúra buzgó fogyasztói legyenek. Olyannyira, hogy sokszor csak egy a fontos: legyünk jó fogyasztók, míg erőnkől telik.” (Peremvidéki élet, 2000. 146. p.)

Ezzel szemben G. Fehér Gyula részéről inkább a remény fogalmazódik meg, s a derekasság eszménye kerül előtérbe, habár tisztázatlan módszerekkel és homályos célokkal. Tanácsának kiindulópontja (diadalmasan) szociáldarwinista: „Azok az aktivisták, akik ügyességükkel, mozgékonyaságukkal, kezdeményező-készségükkel minden rendszerben felülre küzdöt-

ték volna magukat, az öngazgatásban is érvényesültek. Lentről érkezett középosztály voltak, se a régi rendszerben, se most, amikor az átmenet kezdetének kezdetén vagyunk, nem hagyják magukat. A felfelé törő munkások és parasztok közül kerültek ki, már többször bizonyították, hogy egy-egy környezetben ők a legélelmesebbek, legravaszabbak, a legrátermettebbek, legkitartóbbak. A változásokban is megmutatták, hogy képesek a mozgékonyabb formái közül megtalálni a leghatékonyabbakat, hogy az élen maradjanak. Sokan közülük egyszer mint tudósok, egyszer mint vállalati igazgatók, egyszer a közigazgatás vezetésében jelentek meg, de szemmel láthatóan mindig keresték és meg is lelték a társadalmi fölülelkezés módját. Nekünk számot kell vetnünk a ténnyel, hogy velük rendelkezünk, vagy fordítva: velünk ők rendelkeznek, és akkor legalább szembenéztünk a valósággal.” Ennek megfelelően a nyárspolgári beállítottság ildomos, mert „azok tették legokosabban, akik saját munkájukat végezték, nem szóltak bele semmibe, politikailag, sőt társadalmilag semlegesek maradtak. (...) Láttuk, hiába voltak szervezett értelmiségi találkozónk, beszélgetni érdekesen tudunk, de a humán értelmiség nagyon kevés konkrétumot tud mondani, jobb volna, ha végezné a dolgát. (...) Ha nem avatkozol közvetlenül bele, akkor a kisebbség szempontjából sokkal többet jelentő szakmai intézményrendszert, a kultúra megtartó hálóját, a lényeges tettekkel kiépíthető társadalmi bázist tovább építheted...”. (H, 1997. 9-10. sz.) Hidd el tehát a szerb hatalomnak, hogy az általa jóvá hagyott intézményes keretek a te nemzeti kisebbséged érdekeit és a te személyes igényeidet

Kegyvesztettek, 1889. (Szerb Matica Képtár, Újvidék)